

ӨОЖ 343.9; 343.9.018.3
МҒТАР 10.81.31; 10.81.35

Л.К. Еринбетова, А.Н. Кулажанова
Еуразиялық технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАЛАЛАРЫ МЕН ЖАСТАРЫ АРАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Аннотация. Авторлармен ұсынылған мақалада, біздің еліміздегі балалар мен жастардың қылмыс жасауының негізгі себептері қарастырылады. Қолайсыз өмірлік жағдайларды, сондай-ақ балалар мен жасөспірімдердің өмір сүру жағдайларын, біздің қоғамда орын алатын жағымсыз факторларды талдау, болашақ ересек қылмыскерлердің қалыптасуына негіз болады деген қорытындыға келуге мүмкіндік береді. Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың деңгейі, ел халқының әлеуметтік және моральдық-адамгершілік жағдайының басты көрсеткіші болып табылады. Қазақстандағы жалпы қылмысқа қарсы күрес, жасөспірімдер қылмысының көрсеткішін төмендетуге бағытталған, уақтылы профилактикалық жұмыстарды жүзеге асырған жағдайда ғана тиімді болуы мүмкін. Қазіргі әлемде, кәмелетке толмағандардың қылмыс жасау түрлері мен тәсілдері және олардың күрделілігіне қарай, айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Жасөспірімдер қылмысы ерекше қатыгездікпен, өзімшілдікпен және ұйымшылдықпен ерекшеленеді, сондықтан олар біздің азаматтар үшін аса қауіпті. Мақалада, Қазақстандағы балалар мен жастардың арасындағы қылмыстың қазіргі жағдайы қарастырылады және талданады. Ұсынылған ресми статистика негізінде, ағымдағы жылдың қаңтар айы, өткен ұқсас кезеңдермен салыстырғанда, Қазақстан бойынша балалар мен жастардың жасаған қылмыстарының динамикасы зерттеледі.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандардың қылмысы; ауыр қылмыс; отбасындағы зорлық-зомбылық; ата-ана; жасөспірім; уақытша ұстау изоляторы; отбасы; Ішкі істер министрлігі.

Л.К. Еринбетова, А.Н. Кулажанова
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Республика Казахстан

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ СРЕДИ ДЕТЕЙ И МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА

Аннотация. В представленной статье авторами рассматриваются главные причины, на основе которых детьми и молодежью в нашей стране совершаются преступления. Анализ неблагоприятных жизненных ситуаций, а также условий проживания детей и подростков позволяет прийти к выводу о том, что отрицательные факторы, имеющие место в нашем обществе, становятся основой в формировании будущих взрослых преступников. Преступность среди несовершеннолетних, является главным показателем социального и морально-нравственного состояния населения страны. Борьба с общей преступностью в Казахстане может быть эффективной только при условии осуществления своевременных профилактических работ, направленных для снижения уровня подростковой преступности. В современном мире виды и способы совершения преступлений несовершеннолетними претерпели значительные изменения в сторону их усложнения. Подростковая преступность отличается особой жестокостью, корыстной направленностью и организованностью, что делает их опасными для граждан. В статье рассматривается и анализируется современное состояние преступности среди детей и молодежи в Казахстане. На основе, приведенной официальной статистики, отслеживается динамика совершаемых преступлений детьми и молодежью по Казахстану, в отрезке – январь текущего года в сравнении с предыдущими аналогичными периодами.

Ключевые слова: преступление несовершеннолетних; тяжкое преступление; насилие в семье; родитель; подросток; изолятор временного содержания; семья; Министерство внутренних дел.

THE CURRENT STATE OF CRIME AMONG CHILDREN AND YOUTH OF KAZAKHSTAN

Abstract. In the presented article, the authors consider the main reasons on the basis of which children and youth commit crimes in our country. The analysis of unfavorable life situations, as well as the living conditions of children and adolescents, allows us to conclude that the negative factors taking place in our society become the basis for the formation of future adult criminals. Juvenile delinquency is the main indicator of the social and moral state of the country's population. The fight against general crime in Kazakhstan can be effective only if timely preventive work is carried out to reduce the level of juvenile delinquency. In the modern world, the types and methods of committing crimes by minors have undergone significant changes in the direction of their complication. Children and youth delinquency are characterized by special cruelty, mercenary orientation and organization, which makes them dangerous for citizens. The article examines and analyzes the current state of children and youth delinquency in Kazakhstan. Based on the above official statistics, the dynamics of crimes committed by minors in Kazakhstan is monitored, in the period January of this year in comparison with previous similar periods.

Keywords: juvenile delinquency; serious crime; domestic violence; parent; teenager; temporary detention center; family; Ministry of Internal Affairs.

DOI: 10.52425/25187252_2024_32_115

Кіріспе. Балалар мен жастар арасындағы қылмыс, елдегі жалпы қылмыстың бір бөлігі болып табылады, өйткені ол қылмыстың жалпы қасиеттерімен сипатталады, бірақ сонымен қатар, өзіне тән ерекше белгілерге ие. Қылмыстың бұл түрінің айырмашылығы олардың белгілі бір жас шегінде жасалуы болып табылады.

Қазақстан Республикасының 2002 жылы, 8 тамызда қабылданған Баланың құқықтары туралы заңының 1 бап, 1 тарауында бала деп он сегіз жасқа толмаған адамдар танылады¹. Қазақстан Республикасының 2015 жылы, 9 ақпанда қабылданған Мемлекеттік жастар саясаты туралы заңының 1-бап, 1-тарауында жастар деп Қазақстан Республикасының он төрт жастан отыз бес жасқа дейінгі азаматтары танылады².

Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеяның қаулысымен «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу жөніндегі нұсқаулығы» 1990 жылы қабылданды. Бұл құжат жасөспірімдер қылмысының алдын

алудың негізгі қағидаларын көрсетеді³.

Жасөспірім жасына жататындар, осал және онша қорғалмаған әлеуметтік топтар болып табылады, сондықтан қылмыстың алдын алу осы санаттағы адамдар үшін үлкен маңызға ие. Алдын алу дегеніміз, балалар мен жасөспірімдерді қауіпті қылмыстық әсерден қорғау шараларының жүйесін білдіреді. Төменде біз, белгіленген топтағы қылмыс деңгейі жоғары болып қала беретін статистикалық мәліметтерді ұсынамыз.

Қазіргі заманның шындығы болып табылатын, әлемнің барлық дерлік елдері үшін қылмыс субъектісінің тез жасарып бара жатқаны алаңдатарлық жағдай [1]. Осыдан бірнеше ондаған жыл бұрын жасөспірімдердің кісі өлтіру немесе басқа да ауыр қылмыстар жасағаны туралы ақпарат, бүкіл қазақ қоғамын қатты үрейлендіріп, мүмкін еместей болып көрінетін. Алайда, қазіргі уақытта мұндай фактілер әдеттегідей болды [2, 45-б.].

Кәмелетке толмағандар қылмысының жалпы қасиеттері мен белгілері бар. Кәмелетке толмағандар арасындағы

¹ Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы: Қазақстан Республикасының 2002 ж. 8 тамыздағы № 345 Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_ (жүгінген күні: 03.06.2024).

² Мемлекеттік жастар саясаты туралы: Қазақстан Республикасының Заңы 2015 ж. 9 ақпандағы № 285-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285> (жүгінген күні: 03.06.2024).

³ United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines) / General Assembly resolution 45/112. – December 14, 1990 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh> (Access data: 25.02.2024).

қылмысты оның жеке бір түрі ретінде анықтау, жас ерекшелігіне, қылмыс жасаған субъектінің психоэмоционалды және интеллектуалдық ерекшеліктеріне байланысты [3]. Бұндай жас көбінесе жеке қасиеттерді, интеллектуалдық және психоэмоционалды көңіл-күйді қалыптастыратын өтпелі кезең болып табылады. Сонымен қатар жасөспірімде жеке өмірлік тәжірибе жинақталады, ал ол өз кезегінде әрқашан оң бола бермейді, бұл ақыр соңында қылмыс жасауға бейімделген, қоғамда мақұлданбаған (девиантты) мінез-құлыққа әкеледі [4]. Кәмелетке толмағандардың едәуір бөлігі үлкендердің жүйелі қорлауы мен зорлық-зомбылығына төтеп бералмай, қаржылық қиындықтарға ұшыраған әлеуметтік жағдайы төмен отбасыларда тұрады. Әдетте, жасалған қылмыстардың алдында жасөспірімнің өмір сүру салты, атап айтқанда, ішінара немесе толық үйден безіп кетуі, күмәнді, кейде ашық бұзақылық жасайтын топтармен араласу, алкогольдық ішімдіктерді ішу және басқа да қоғамға жат әрекеттерді жасай бастайды. Мұндай орта жасөспірім үшін криминогендік фактор болып табылады.

Қазіргі жасөспірімдер қылмысы елеулі өзгерістерге ұшырады және олардың жасалу тәсілдерімен ерекшеленеді, атап айтқанда: ерекше қатыгездікпен, пайдакүнемділік бағытта, ұйымшылдықпен, әрекеттерді алдын ала жоспарлау және қылмыс іздерін жасыру жолдарын табу және т.б.

Қазақстандағы кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықты зерттеудің өзектілігі мен қажеттілігі, балалық және жасөспірімдік шағында қылмыс жасағандарды кейіннен түзету қиынға соғатынымен байланысты. Олардың санынан болашақта ересек қылмыс жасаудың резерві қалыптасады.

Материалдар мен әдістер. Бұл жұмыста кәмелетке толмағандар арасындағы қылмысты зерттеу үшін диалектикалық әдіс қолданылды. Зерттеудің әдіснамалық негізі: жалпылау, салыстыру, фактілер мен статистикалық мәліметтерді талдау, синтездеу және т.б. Сонымен қатар 18 жасқа толмағандардың қылмысы қарапайым

қылмыстар жиынтығы емес, өзіндік ерекшелігі бар күрделі құрылым, сондықтан да, бұл бағытта жүйелі-құрылымдық зерттеу әдістері қолданылады.

Нәтижелер/талқылау. Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс – өзіндік белгілері бар, көптеген элементтерден тұратын күрделі жүйе. Ғылыми зерттеулердің нәтижелері бойынша, кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың анықтамасын шығаруға болады. Сонымен криминологияда кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс, қоғамға қауіпті, әлеуметке жат құбылыс ретінде түсіндіріледі. Ол қылмыстық заңмен жазаланатын, қоғамға қауіпті және заңсыз әрекеттер жүйесі. Бұл қылмыстар белгілі бір аумақта, белгілі бір уақыт аралығында сандық және сапалық белгілерімен жасалады.

Балалар мен жасөспірімдер қылмысының қауіптілігі, бұл санаттағы адамдар болашақ кәсіби және жоғары деңгейде ұйымдасқан қылмыскерлерді дайындау үшін өзіндік резерв немесе «кадр» қызметін атқара алатындығында. Халықаралық сарапшылардың бағалауы бойынша, қайталанатын қылмыстарды, соның ішінде: тонау, көлік ұрлау, үй ұрлықтары және т.б. жасайтын, тиісті дағдылары мен тәжірибесі бар кәмелетке толған кәсіби қылмыскерлердің 80%-дан астамы алғашқы қылмысын жасөспірімдік шағында жасаған.

Көптеген жылдар бойы жүргізілген зерттеулер нәтижесінде кәмелетке толмағандар жасайтын қылмыстардың бірнеше түрі айқындалды. Олардың ішінде:

Меншікке қарсы. Жасөспірімдер арасындағы мүлктік қылмыстар, ең көп таралған қылмыстың түрі болып табылады. Оларға: ұрлық, тонау, алаяқтық, көлікті ұрлау, бөтеннің мүлкін жою немесе бүлдіру және т.б. жатады. Ұрлық, кәмелетке толмағандар жасайтын мүлктік қылмыстардың негізін, олардың ең тұрақты бөлігін құрайды. Көбінесе олар жасөспірімдер жасаған басқа қылмыстарға қарағанда, қылмыстың жәй-күйі мен динамикасын жақсы сипаттайды.

Қоғамдық қауіпсіздікке қарсы. Қылмыстың бұл түрі кәмелетке толмағандар арасында да кең тараған. Оларға: есірткі заттарымен

жасалған барлық операциялар, бұзақылық, қаруды заңсыз сақтау, жарылғыш заттарды сақтау және тағыда басқалары жатады.

Ересектердің қатысуымен. Әдетте, жасөспірімдерді аса ауыр қылмыстарды жасауға ересектер тартады. Ол үшін ересек қылмыскерлер психологиялық ықпал етудің әртүрлі тәсілдерін пайдаланады: манипуляция, қорқыту, бопсалау, көндіру, уәде беру және т.б. Психикасының тұрақсыздығынан және жасының ерекшеліктерінің болуына байланысты жасөспірімдер, ересектердің ықпалымен тонау, кісі өлтіру және т.б. сияқты ауыр қылмыстарды жасайды [5].

Сонымен қатар кәмелетке толмағандардың қылмыстарының өсу себептеріне жұмыссыздықты, ата-аналардың беделінің төмендеуін, әлеуметтік жағдайы нашар қалалық аудандардың халыққа толып кетуін, отбасының ыдырауын және білім беру жүйелерінің тиімсіздігін жатқызамыз [6].

«Ағымдағы жылдың қаңтар айындағы жағдайларды есепке ала отырып, өткен

жылдармен салыстырғанда, кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс туралы «Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің» статистикалық сандарына негізделіп, Ranking.kz-есеп орталығы, келесі көрсеткіштерді мәлімдеді: «Биыл қаңтарда ҚР-да 12-29 жас аралығындағы 1,6 мың адам қылмыстық құқық бұзушылық жасады, бұл бір жыл бұрынғыдан 6,7% аз. Оның ішінде 14-15 жас аралығындағы 19 адам, 16-17 жас аралығындағы 101 адам, 18-20 жас аралығындағы 349 адам, 21-29 жас аралығындағы 1,1 мың адам»⁴.

«Оның ішінде 226 адам теріс қылық, 1,4 мың адам қылмыс жасаған, оның ішінде 267 адам онша ауыр емес, 577 адам орташа ауырлықтағы, 441 адам ауыр, 73 адам аса ауыр қылмыс жасаған. Салыстыру үшін: былтыр сәйкес кезеңде 12-29 жас аралығындағы 1,7 мың адам қылмыстық құқық бұзушылық жасады, бір жылда 25,1% көбейген»⁵.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған 12–29 жас аралығындағы тұлғалар туралы мәліметтер. Қаңтар | адам

ҚР БП ҚС АЕК мәліметтері негізіндегі Ranking.kz есебі

1-сурет. Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған 12-29 жас аралығындағы тұлғалар туралы мәліметтер

«Көбінесе жастар «Ұрлық» бабы бойынша қылмыстық құқық бұзушылық жасады: 514 адам – бір жыл бұрынғыдан 8,5% аз. Алаяқтық (267 адам, 1,8% азайған) және ұсақ ұрлық (111 адам, 6,7% азайған) деректері де «танымал» болып шықты. Одан кейін бұзақылық (88 адам), тонау (80 адам),

жол қозғалысы немесе көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзу (68 адам) және есірткіні өткізу мақсатынсыз заңсыз пайдалану (57 адам) келеді»⁶.

«Өңірлер бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтардың басым бөлігін 12-29 жас аралығындағы қазақстандықтар оңтүстіктегі

⁴ Қылмыскер жастар: ҚР-да бір айдың ішінде қылмыстық құқық бұзушылық жасаған бір жарым мыңнан астам жас ұсталды / Ranking.kz [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://ranking.kz/kz/sholu/regions-kz/kylmysker-zhastar-kr-da-bir-aydyn-ishinde-kylmystyk-kukyk-buzushylyk-zhasagan-bir-zharym-mynnan-astam-zhas-ustaldy.html> (жүрінген күні: 25.02.2024).

⁵ Сол жерде.

⁶ Сол жерде.

халық тығыз орналасқан өңірлерде жасаған. Көбінесе Алматыда мұндай құқық бұзушылықтарды жасаған жастар ұсталды: 294 адам – бір жыл бұрынғыдан 15% аз.

Одан кейінгі орында Астана (207 адам, 3,7% азайған), Алматы облысы (103 адам, 8,8% азайған), Шымкент (93 адам) және Түркістан облысы (86 адам)»⁷.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған 12-29 жас аралығындағы тұлғалар туралы мәліметтер. ҚР ҚК баптары бойынша. Қаңтар (адам)						
	Барлығы		Қорытынды өсім		ҚР-дағы үлес	
	2024/01	2023/01	2023/01		2024/01	2023/01
Барлығы	1 586	1 700	93,3%	-114	100,0%	100,0%
188-бап. Ұрлық	514	562	91,5%	-48	32,4%	33,1%
190-бап. Алаяқтық	267	272	98,2%	-5	16,8%	16,0%
187-бап. Ұсақ-түйек жымқыру	111	119	93,3%	-8	7,0%	7,0%
293-бап. Бұзақылық	88	101	87,1%	-13	5,5%	5,9%
191-бап. Тонау	80	75	106,7%	5	5,0%	4,4%
345-бап. Көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзуы	68	50	136,0%	18	4,3%	2,9%
296-бап. Есірткі, психотроптық заттармен, сол тектестермен өткізу мақсатынсыз заңсыз жұмыс істеу	57	50	114,0%	7	3,6%	2,9%
107-бап. Денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру	49	76	64,5%	-27	3,1%	4,5%
297-бап. Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу	48	45	106,7%	3	3,0%	2,6%
106-бап. Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру	40	40	100,0%	0	2,5%	2,4%
200-бап. Автомобильді немесе өзге де көлік құралын жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу	37	43	86,0%	-6	2,3%	2,5%
389-бап. Өзінше билік ету	26	27	96,3%	-1	1,6%	1,6%
122-бап. Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау	20	20	100,0%	0	1,3%	1,2%
346-бап. Көлік құралдарын басқару құқығынан айырылған және алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық масаң күйдегі адамның көлік құралын басқаруы, сол сияқты көлік құралын басқаруды осындай адамға беру немесе көлік құралын осындай адамның басқаруына жол беру	19	29	65,5%	-10	1,2%	1,7%
194-бап. Қорқытып алу	15	8	187,5%	7	0,9%	0,5%
Басқалар	147	183	80,3%	-36	9,3%	10,8%
ҚР БП ҚС АЕК мәліметтері негізіндегі Ranking.kz есебі						

2-сурет. Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған 12-29 жас аралығындағы тұлғалар туралы мәліметтер. ҚР ҚК баптары бойынша

«ІІМ жастар арасындағы қылмыстық топтардың қылмыстық әрекеттерін анықтап, алдын алу бойынша кешенді жұмыстар жүргізуде. Жақында ІІМ ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес департаменті осындай екі топтың Шымкент және Павлодар қалаларында ұсталып, қатысушылары қамауға алынғанын, тергеу жүріп жатқанын хабарлады. Көбіне мұндай топтар жасырын сипаттағы қылмыстарды жасайды, яғни топ мүшелерінің қоқан-лоқысынан зардап шеккендер полицияға хабарласпайды»⁸.

«2024 жылғы қаңтарда ҚР-да 12-29 жас

аралығындағы 1,6 мың адам қылмыстық құқық бұзушылық жасады – бұл өткен жылмен салыстырғанда 6,7%-ға аз. Олардың ішінде 19 адам 14-15 жаста, 101 адам 16-17 жаста, 349 адам 18-20 жаста, 1,1 мың адам 21-29 жаста болды.

2023 жылдың ұқсас кезеңінде 12-29 жас аралығындағы 1,7 мың адам қылмыстық құқық бұзушылық жасады, оған қоса жылына 25,1%.

Көбінесе жастар «Ұрлық» бабы бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтар жасады: 514 адам – өткен жылмен салыстырғанда

⁷ Қылмыскер жастар: ҚР-да бір айдың ішінде қылмыстық құқық бұзушылық жасаған бір жарым мыңнан астам жас ұсталды / Ranking.kz [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://ranking.kz/kz/sholu/regions-kz/kylmysker-zhastar-kr-da-bir-aydyn-ishinde-kylmystyk-kukyk-buzushylyk-zhasagan-bir-zharym-mynnan-astam-zhas-ustaldy.html> (жүгінген күні: 25.02.2024).

⁸ Сол жерде.

8,5%-ға аз» дейді [ranking.kz](https://www.kz)⁹.

Айта кету керек, криминологияда кең таралған көзқарастардың негізінде жеке тұлғаның мінез-құлқы келесі жағдайларда детерминацияға ұшырайды: әлеуметтік ортада – әлеуметтік детерминацияның жалпы деңгейі (макроорта); жақын орта (микроорта); белгілі бір адамның ішкі әлемі. Макродеңгей – бұл мемлекеттегі жалпы жағдай және оның маңызы үлкен, өйткені микродеңгейдегі жағдай соған байланысты болып, бұл, өз кезегінде, белгілі бір жеке тұлғаның ұстанымына айналады [7].

Макродеңгей қоғамның әлеуметтік, саяси, экономикалық дамуының және құқықтық кеңістіктің ерекшеліктерімен сипатталады. Микроортаға келетін болсақ, кәмелетке толмағандар бірқатар себептер бойынша құқық бұзушылыққа баратынын атап өткен жөн, соның ішінде:

Отбасылық мәселелер/тұрмыстық зорлық-зомбылық. Зорлық-зомбылықпен қылмыс жасаған адамдардың көпшілігі балалық шағында қорлық пен жазаға ұшырағанын, үлкендердің қатыгездігінен зардап шеккенін криминологтар мен құқық қорғау органдары біледі. Балаларға, сондай-ақ балалардың өзі, өз қатарластарына деген қатыгездігінің артуы бірқатар себептерге байланысты [8].

Отбасындағы зорлық-зомбылықтың таралуына алкогольді еркін тұтыну көп ықпал етеді. Кем дегенде бір ата-анасы маскүнем болған отбасыларда тұратын балалар, зорлық-зомбылық пен қатыгездікке жиі ұшырайды. Мәселен, еліміздің Бас прокуратурасы құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметінше, 2022 жылы балаларға қатысты 2005 қылмыс жасалған, ал олардың жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстар саны 719 жағдайды құраған¹⁰.

Қолайсыз орта. Кәмелетке толмаған баланы қараусыз қалдыру, оларды нашар ортаның ықпалына алып келуі мүмкін.

Қолайсыз ортада қалған жасөспірімдердің басым көпшілігі әлеуметтік жетімдер, яғни ата-анасы тастап кеткен немесе баланы тәрбиелеу мен асырау жөніндегі өз міндеттерін орындамайтын, ата-ана құқығынан айырылғандардың балалары. Көбінесе күнкөріс құралдарынан айырылған, жағдайы төмен отбасылардың балалары, қылмыстық әрекеттерге (жезөкшелік, темекі, алкоголь, есірткі өнімдерін сату және т.б.) тартылған. Қараусыз қалу көбіне ата-аналардың балаларды тәрбиелеудегі өз міндеттерін орындағысы келмеуінің не болмаса, оларды орындаудың объективті мүмкін еместігінің салдарынан болады (мысалы, денсаулығына байланысты) [9].

Үлкендердің итермелеуі. Жасөспірімдер үлкендердің ықпалымен көптеген қылмыстарға баратыны белгілі. Арандату ол тек итермелеу ғана емес, сонымен бірге қылмысқа тарту. Арандатушылар кез келген әдіспен кәмелетке толмағандарды тәуелді етуге, оларды жалған романтикаға итермелеуге, бос жүріспен, маскүнемдікпен және нашақорлықпен бүлдіруге тырысады. Мәселен, 2020 жылы «Екібастұз маңында Артур Баталовты бөтелке сынығымен өлтірген 15 жасар жасөспірім сегіз жылға сотталды. Алайда, тамыз айында жәбірленушінің інісі Элизбар екі адам өлтірді деп күдіктенетінін айтқан. Ер адам сотта, қылмыскердің ересек досы, қылмыскердің атын атап: «Аяқта!» деп айғайлағанын естігенін айтты. «Бір адамға үкім шығарылды, екіншісі арандатқанымен, ол куәгер болды», – деді жәбірленушінің інісі. «Қайткенде де сотталушы бір адам – 15 жастағы жасөспірім. Психологиялық сараптама көрсеткендей, ол кісі өлтіру кезінде әлеуметтенген мінез-құлықтың бұзылуынан зардап шексе де, әрекеттеріне толық есеп бере алатындай жағдайда болған. Сот үкімінде белгіленгендей, баланың анасы оны тәрбиелеуде үнемі қиналған, ол агрессивті болған, сабақты көп қалдыратын және басқа балаларды ұрып-

⁹ Сколько уголовных преступлений совершила молодежь в Казахстане в январе / 15.02.2024 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.kt.kz/rus/crime/skolko_ugolovnyh_prestupleniy_sovershila_molodezh_v_1377961201.html (дата обращения: 03.06.2024).

¹⁰ Ужасающая статистика: стало известно, сколько детей насилуют ежедневно в Казахстане / Ulys/media [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ulymedia.kz/news/22276-uzhasaiushchaia-statistika-stalo-izvestno-skolko-detei-nasiluet-ezhednevno-v-kazakhstan/> (дата обращения: 25.02.2024).

соғатын»¹¹.

Құқықтық сауаттылығының төмендігі. Құқықтық сауатсыздық, кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылық пен қылмыстың себептерінің бірі болып табылады. Олар кейбір моральдық тыйымдардың заңмен бекітілгенін біле бермейді және көптеген әрекеттер моральдық тұрғыдан болмауы тиіс қана емес, сонымен қатар, заң бойынша да жауапкершілікке әкеп соғатынын елемейді. Ұрлық, тонау, бұзақылық, әртүрлі ауырлықтағы дене жарақатын келтіру – бұл заңсыз әрекеттердің барлығы жасөспірімдердің әкімшілік және қылмыстық заңнамада көзделген жауапкершілікті білмеуінен жасалады [10].

БАҚ, теледидар және интернеттің әсері. Қазақстандық БАҚ балалар құқығын бұзады, БҰҰ-ның бала құқықтары туралы Конвенциясында¹² белгіленген зорлық-зомбылық көріністерін экранда (ең алдымен теледидарда) көрсету кезінде жас шектеуін сақтамайды. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 234-бабында¹³, Қазақстан Республикасының «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Заңының 25-бабында¹⁴ және «ҚР баланың құқықтары туралы»¹⁵ Заңында көзделгендей балалардың рухани-адамгершілік дамуына зиян келтіретін қатыгездік пен зорлық-зомбылықты насихаттайтын туындыларды заңсыз тарату үшін жауапкершілік шарасы айқындалған. Мәселен, 2023 жылдың бірінші жарты жылдығының қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасында 944 кәмелетке толмағандар қылмыстық жауапкершілікке тартылды, бұл өткен жылмен салыстырғанда 11,5%-ға артық¹⁶.

Кәмелетке толмағандар жасаған

қылмыстардың топтық сипаты (60% астам) тұрақты белгіге айналууда. Оның үстіне кәмелетке толмағандар арасындағы топтық қылмыс, ұйымшылдық белгілеріне ие болуда. Басқа маңызды әлеуметтік себептердің қатарында, көптеген сарапшылар катализатор ретінде сапасыз экшн фильмдерін атайды. Осы фактілердің барлығы зорлық-зомбылықтың балаларға әсер ету проблемасы, мемлекеттің, БАҚ-тың, жалпы жұртшылықтың, ата-аналар мен мұғалімдердің бірлескен нақты шешімдер қабылдауын талап ететін, өте өткір мәселеге айналғанын көрсетеді. Қазақстан полициясы жасөспірімдердің бос уақытының тым көп болуынан, жастар арасындағы қылмыс көбейіп отыр деп есептейді. Зорлық-зомбылықты насихаттайтын немесе көрсететін фильмдерге, бейнежазбаларға және компьютерлік ойындарға құмар болудың да рөлі үлкен. Кәмелетке толмағандардың мінез-құлқына Қазақстанда соңғы кездері танымал «Черный двор», «Пацанские истории», «Сержан братан», «Тараз», «Слово пацана» атты фильмдері кері әсер етуде. Ресейлік «Слово пацана. Кровь на асфальте» атты фильм, Қазақстан Республикасының оқу-ағарту министрлігімен Ақпарат министрлігінің инспекторлары бірлесіп, Қазақстанда тыйым салу үшін зерттеп жатыр. Бұл фильм қылмыстық өмір салтын романтизациялағандықтан, жасөспірімнің тұрақсыз психикасына кері әсер етуде¹⁷.

Қорытынды. 2019 жылы, ІІМ-гі өкілдері Қазақстанда кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға жазаны қатайтып, 14 жасқа дейінгі жасөспірімдерді жауапқа тарту туралы бастама көтерді. Оған себеп,

¹¹ Подросток осужден на восемь лет за убийство мужчины «розочкой» близ Экибастуза / КазТАГ [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://kaztag.info/ru/news/podrostok-osuzhden-na-vosem-let-za-ubiystvo-muzhchiny-rozochkoy-bliz-ekibastuza> (дата обращения: 25.02.2024).

¹² Convention on the rights of the child. Adopted by resolution 44/25 of the General Assembly of November 20, 1989 [Electronic resource] – Access mode: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&clang=_en (Access data: 25.02.2024).

¹³ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: 2014 ж. 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (жүгінген күні: 25.02.2024).

¹⁴ Бұқаралық ақпарат құралдары туралы: Қазақстан Республикасының 1999 ж. 23 шілдедегі № 451 Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451_ (жүгінген күні: 25.02.2024).

¹⁵ Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы: 2002 ж. 8 тамыздағы № 345 Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_ (жүгінген күні: 25.02.2024).

¹⁶ Дети и подростки все чаще совершают уголовные преступления? / Ranking.kz [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ranking.kz/reviews/socium/deti-i-podrostki-vsyo-chasche-sovershayut-ugolovnye-prestupleniya.html> (дата обращения: 25.02.2024).

¹⁷ Запретят ли «Слово пацана» в Казахстане. Власти изучают сериал / Курсив [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://kz.kursiv.media/2023-12-05/lbbs-serilzapre/> (дата обращения: 25.02.2024).

соңғы кездері жасөспірімдер арасында зорлық-зомбылық фактілері көбейіп, зорлау, кісі өлтіру сияқты қылмыстардың жиілеуіне байланысты. Алайда, жасөспірім болғандықтан қылмыскерлер жазадан құтылады. Енді полицейлер тіпті 14 жасқа толмағандарды қамауда ұстаудың ерекше режимі бар ұйымдарға жіберуге мүмкіндік беретін заңға өзгертулер енгізуді сұрап отыр.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес, 11-13 жастағы бала қылмыстық немесе әкімшілік құқық бұзушылықтың субъектісі болып табылмайды. Демек, кәмелетке толмаған құқық бұзушы тек ішкі істер бөлімінде есепке тұра алады, ал ата-анасы ӘҚБтК-нің бала тәрбиелеудегі міндеттерін тиісінше орындамауды реттейтін 127-бабы бойынша айыпталып¹⁸, 7 АЕК көлемінде айыппұл төлеуі мүмкін. Теориялық тұрғыдан, 11 жастан бастап, оны девиантты мінез-құлқы бар балаларға арналған арнайы білім беру ұйымына орналастыруға болады, бірақ іс жүзінде әдетте оған жетпейді. Ал қарапайым тіркеуге алу, әдетте, аса бір маңызды рөл атқармайды.

ІІМ-нің бастамасына жауап ретінде бірқатар сарапшылар өз пікірлерін білдірді және атап айтқанда, келесі ұстанымдар болды:

Заңгер Станислав Лопатиннің пікірінше, «жасөспірім қылмыскерлерді қамауда ұстаудың ерекше режимі бар ұйымдарға орналастырудан ешқандай пайда болмайды, ал ұзақ мерзімде тіпті салдары теріс болуы мүмкін. Сондықтан мұндай балаларға полиция қызметкерлері, психологтар, психиатрлар және білім беру органдары өз жұмысында басты назар аудару керек. Сондай-ақ ата-аналарға қатысты қатаң шаралар қолданылып, егер олар өз міндеттерін орындай алмаса, ата-ана құқығынан айыру мәселесін көтерген жөн» деп пікірін айтты.

«Үнсіз қалма» жыныстық зорлық-зомбылыққа қарсы қозғалыстың жетекшісі Дина Смаилова, ІІМ ұсынған жаңашылдыққа үзілді-кесілді қарсы. Оның ойынша «қиын»

балалар, ата-анасының да, мемлекеттік органдардың да назарынан тыс қалып отыр. Қылмыстық жауаптылықтың жасын төмендету, кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс мәселесін шешпейді. Жасөспірімдер арасындағы қылмыстың көбеюі немқұрайлы тәрбиенің көрінісі. Мемлекет балаларды дамытудың түрлі бағдарламаларына ақша салады. Алайда, бұл шаралар жағдайы төмен отбасының балаларын қамтымайды. Дәл осы санаттағы балалар мен жасөспірімдер психологиялық, педогогикалық және физикалық түзетуді қажет етеді. Девиантты мінез-құлықтағы балаларды барлық мамандандырылған әлеуметтік қызметтер мен ІІМ-гі қадағалауы керек.

Мысал ретінде Дина Смаилова, Щучинск қаласындағы мектепті келтірді. Оның директоры 740 оқушылардың отбасын түгел аралап шығып, жеке өзі 41 нашар қамтылған отбасын анықтады. Оқу жылының басында ұстаз осы мектеп оқушыларының барлығын жинап, оларды нағыз әлеуметтік көшбасшы етіп тәрбиелеуге тырысады. Яғни, оларды қандайда бір ортақ идеямен біріктіріп, жұмыспен жүктеп, түрлі тапсырмалар беріп, тегін қызығушылықтарына байланысты үйірмелерге қосады. Нәтижесінде бұл мектепте құқық бұзушылықтардың саны аз.

Әлеуметтанушы, «Стратегия» қорының президенті Гулмира Ілеуова, ІІМ-гі ұсынған жаңашылдықты қолдамады. Атап айтқанда, бұл мәселе бойынша ол мынандай пікір білдірді: «Біз кәмелетке толмаған қылмыскерлердің барлығын түрмеге отырғыза алмаймыз. Ал қылмыс деңгейі өсіп келе жатқандығы бұл, отбасында, қоғамда терең әлеуметтік себептердің бар екенін білдіреді. Ұсынылып жатқан жаңашылдық, менің ойымша, ешқандай оң нәтиже бермейді. Өйткені, оның себептері анықталып, шешілмесе, ешқандай жазалау шаралары нәтижелі болмайды»¹⁹.

Біз сарапшылардың пікірлерін толықтай қолдаймыз. Балалар мен жастар арасындағы қылмысының негізгі себебі ретінде

¹⁸ Әкімшілік құқық бұзушылық туралы: Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 ж. 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235> (жүгінген күні: 25.02.2024).

¹⁹ Уголовник или ребенок: нужно ли отправлять в тюрьму до достижения 14 лет / Zakon.kz [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/4956024-ugolovnik-ili-rebenok-nuzhno-li.html> (дата обращения: 25.02.2024).

элеуметтік-экономикалық проблемалар жатыр, сонымен қатар, мемлекеттік органдардың кәмелетке толмаған құқық бұзушылармен профилактикалық жұмысы әлсіз деп есептейміз.

Қазақстанда өмір сүріп жатқан балалар мен жастар арасындағы қылмыстың алдын алу үшін, шет мемлекеттердің тәжірибесін ескеру қажет деп санаймыз. Мысалы, АҚШ-та және Ұлыбритания, Германия сияқты бірқатар еуропалық елдерде, балалар мен жасөспірімдер арасындағы қылмыстың алдын алу жөніндегі мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде балалармен құқық бұзушылық және олардың салдары тақырыбында курстық жұмыстарды жүргізу тәжірибесі бар [4]. Сабақ өту барысында, қылмыскерлердің бас бостандығынан айыру орындарына, уақытша ұстау изоляторына және т.б. сол тәрізді жерлерге бару түріндегі нақты мысалдармен жүретін мұндай курстарда оқитын балалар, қоғам мен жақын туыстары алдындағы толық жауапкершілікті сезіне алады және өз тағдырларына немқұрайлы көзқарастың жағымсыз салдарын түсінеді. Балалар мен жасөспірімдер қылмысының алдын алу шаралары ретінде бұл тәжірибе біздің мемлекетімізде жүзеге асырылса, өте тиімді болар еді деп ойлаймыз.

Қылмыстық жауаптылықтың жасын төмендетуге келетін болсақ, біз бұл шараны негізді деп есептейміз, өйткені барлық назарды олардың салдарына емес, алдын алуға аудару керек. Кәмелетке толмағандар мен жас балалар жасаған қылмыстарының келтірген зардаптарының ауырлығын сезінуі үшін, біз бірінші рет құқық бұзушылық жасағандарды арнайы балалар изоляторларында уақытша ұстауды және онда белгілі бір шарттардың орындалуын ұсынамыз, оның ішінде:

- құқық бұзушы балалардың жасына сай жабдықталған арнайы балалардың уақытша ұстау изоляторлары болуы тиіс;
- теріс әсерлердің алдын алу үшін құқық бұзушы балаларды бір-бірінен бөлек ұстауды қамтамасыз ету;
- балаларды ұстау изоляторларын арнайы

әдебиеттермен, балаларға құқықтық тәрбие беру тақырыбында өмірден мысалдар келтіре отырып, оларды міндетті түрде зерделеуге арналған бейнематериалдармен қамтамасыз ету, одан кейін балалар психологы мамандығы бойынша дайындалған кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспекция қызметкерлерімен осы тақырыпта әңгіме жүргізу оң нәтиже береді деп ойлаймыз.

Бұл шаралар ауыр жазалардың алдын алуға мүмкіндік береді, өйткені балалар өздерінің жасының ерекшеліктеріне байланысты жасалған әрекеттермен олардың салдары арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды құра алмайды. Сонымен қатар заңнамалық актілерде ата-аналарға қатысты да қатаң шаралар қарастырылуы керек деп санаймыз.

Қазіргі заманғы шындыққа сүйене отырып, кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алуға көбірек көңіл бөлу керек. Жеке тұлғаларды құқықтық тәрбиелеу жұмысын күшейту, кәмелетке толмағандардың еңбекпен қамтылуын арттыру және олардың девиантты мінез-құлық пен қылмыстық ниеті бар топтарға түсуіне жол бермеу мақсатында жазғы лагерьлер, спорт секциялары, үйірмелер тәжірибесін жандандыру қажет. Сондай-ақ кәмелетке толмағандардың жасаған қылмыстары үшін жауапкершілігін қатайтуда жөн. Бұл іс-шараның негізінде: жаза қылмысқа сәйкес және қылмыс жасау қаупі ықтималы пайдадан басым болуы керек – деген қағидат жатуы тиіс.

Әлеуметтік жағдайы нашар, берекесіз отбасылардағы өскелең ұрпақтың ата-аналарымен жұмыс жасау, мемлекеттік органдардың ерекше бақылауында болуы керек. Оның үстіне мұндай бақылау ешқашан әлсіремеуі тиіс.

Кәмелеттік жасқа толған 18 бен 35 жас аралығындағы жастар да құқықтық сауаттылық пен мәдениетті арттыру мақсатында оқу орындарында және еңбек қызметі барысында арнайы курстар түрінде үздіксіз және міндетті құқықтық білім алып отырулары тиімді болады деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Young, S. Juvenile delinquency, welfare, justice and therapeutic interventions: a global perspective / S. Young, B. Gerir, R. Church // The BJPsych Newsletter. – 2017. – № 41 (1). – Pp. 21-29.
2. Наурзалиева, С.М. Уголовная ответственность несовершеннолетних в Республике Казахстан: дис. ... канд. юрид. наук / С.М. Наурзалиева. – Москва, 2018. – 212 с.
3. N. Markovich, A. Choate. Juvenile delinquency (Definition, types and history) [Electronic resource] – Access mode: <https://study.com/learn/lesson/juvenile-delinquency-overview-history-laws.html> (Access data: 25.02.2024).
4. I. Gogua. Juvenile delinquency – Causes, prevention and ways of rehabilitation. – 23rd June 2020 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.penalreform.org/blog/juvenile-delinquency-causes-prevention-and-the-ways-of/> (Access data: 25.02.2024).
5. Антонова, Е.Ю. Преступность несовершеннолетних в Республике Казахстан: криминологическая характеристика и меры правового воздействия / Е.Ю. Антонова // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2020. – № 5. – С. 42-50.
6. Srapilov, S.M. On the transformation of SOME functions of the state in the information society / S.M. Srapilov, et al. // Journal of Actual Problems of Jurisprudence. – 2020. – № 4 (96). – Pp. 16-21.
7. Phelps, M.S. The Paradox of Probation: Community Supervision in the Age of Mass Incarceration / M.S. Phelps // Law Policy. – 2013. – № 35 (1-2). – Pp. 51-80.
8. Отческая, Т.И. Причины и условия совершения преступлений несовершеннолетними и влияние органов прокуратуры на уровень подростковой преступности / Т.И. Отческая, П.Д. Шкурова // Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы. – 2022. – № 3 (25). – С. 43-52.
9. Торғаутова, Б.А. Проблемы профилактики насильственных преступлений, совершаемых несовершеннолетними, и пути их совершенствования / Б.А. Торғаутова, С.М. Кыдырбаев // Евразийский научный юридический журнал. – 2023. – № 2 (3). – С. 39-44.
10. Аманова, Д.Т. Превентивная профилактика как главное направление борьбы с преступностью несовершеннолетних / Д.Т. Аманова, С.М. Абижанов // Вестник Академии правоохранительных органов. – 2023. – № 4 (30). – С. 56-61.

References:

1. Young, S. Juvenile delinquency, welfare, justice and therapeutic interventions: a global perspective / S. Young, B. Gerir, R. Church // The BJPsych Newsletter. – 2017. – № 41 (1). – Pp. 21-29.
2. Naurzalieva, S.M. Ugolovnaja otvetstvennost' nesovershennoletnih v Respublike Kazahstan: dis. ... kand. jurid. nauk / S.M. Naurzalieva. – Moskva, 2018. – 212 s.
3. N. Markovich, A. Choate. Juvenile delinquency (Definition, types and history) [Electronic resource] – Access mode: <https://study.com/learn/lesson/juvenile-delinquency-overview-history-laws.html> (Access data: 25.02.2024).
4. I. Gogua. Juvenile delinquency – Causes, prevention and ways of rehabilitation. – 23rd June 2020 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.penalreform.org/blog/juvenile-delinquency-causes-prevention-and-the-ways-of/> (Access data: 25.02.2024).
5. Antonova, E.Ju. Prestupnost' nesovershennoletnih v Respublike Kazahstan: kriminologicheskaja harakteristika i mery pravovogo vozdejstvija / E.Ju. Antonova // Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedenija. – 2020. – № 5. – S. 42-50.
6. Srapilov, S.M. On the transformation of SOME functions of the state in the information society / S.M. Srapilov, et al. // Journal of Actual Problems of Jurisprudence. – 2020. – № 4 (96). – Pp. 16-21.

7. Phelps, M.S. The Paradox of Probation: Community Supervision in the Age of Mass Incarceration / M.S. Phelps // Law Policy. – 2013. – № 35 (1-2). – Pp. 51-80.
8. Otcheskaja, T.I. Prichiny i uslovija sovershenija prestuplenij nesovershennoletnimi i vlijanie organov prokuratury na uroven' podrostkovoju prestupnosti / T.I. Otcheskaja, P.D. Shkurova // Құқық қорғау органдары академиясының zharshysy. – 2022. – № 3 (25). – S. 43-52.
9. Torgautova, B.A. Problemy profilaktiki nasil'stvennyh prestuplenij, sovershaemyh nesovershennoletnimi, i puti ih sovershenstvovaniya / B.A. Torgautova, S.M. Kydyrbaev // Evrazijskij nauchnyj juridicheskij zhurnal. – 2023. – № 2 (3). – S. 39-44.
10. Amanova, D.T. Preventivnaja profilaktika kak glavnoe napravlenie bor'by s prestupnost'ju nesovershennoletnih / D.T. Amanova, S.M. Abizhanov // Vestnik Akademii pravoohranitel'nyh organov. – 2023. – № 4 (30). – S. 56-61.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Лаззат Калдыбекқызы Еринбетова – Еуразиялық технологиялық университетінің құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, e-mail: sattilik02@mail.ru.

Еринбетова Лаззат Калдыбековна – ассоциированный профессор школы права Евразийского технологического университета, кандидат юридических наук, e-mail: sattilik02@mail.ru.

Erinbetova Lazzat Kaldybekovna – Associate Professor at the School of Law Eurasian Technological University, Candidate of Law, e-mail: sattilik02@mail.ru.

Аяжан Нусипжанқызы Кулажанова – Еуразиялық технологиялық университетінің құқық мектебінің аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, e-mail: kulazhanova.a@gmail.com.

Кулажанова Аяжан Нусипжановна – старший преподаватель школы права Евразийского технологического университета, магистр юридических наук, e-mail: kulazhanova.a@gmail.com.

Kulazhanova Ayazhan Nusipzhanovna – Senior Lecturer at the School of Law Eurasian Technological University, Master of Law, e-mail: kulazhanova.a@gmail.com.